

А.М. Пісарэнка

Эпітэт-прыдатак з памяншальна-ласкальным значэннем у мове фальклорнай паэзіі

Народна-песенная творчасць – гэта лірычнае асваенне і філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці, своеасаблівае раскрыццё адносінаў чалавека да прыроды, да людзей, выяўленае і выказанае ў паэтычным слове. Мова песень характарызуецца не толькі сэнсавай ёмістасцю, семантычнай і структурнай разнастайнасцю слова, а і эмацыянальнасцю, вобразнасцю. Народна-песенная паэзія выключна ашчадна і ў той жа час дакладна і змястоўна

выкарыстоўвае вобразнае слова, яго эмацыянальна-экспрэсіўныя рэсурсы. Даследчык паэтыкі беларускіх народных песень Н. С. Гілевіч слушна зазначае, што «ў кожнай песні мы ўбачым выкарыстанне розных прыёмаў і сродкаў мастацкага адлюстравання і мастацкай выразнасці» [1]. Як вядома, самым пашыраным вобразным сродкам у беларускім песенным фальклоры з'яўляюцца эпітэты, і сярод іх тыя, што выражаюцца назоўнікамі. Праз эпітэт-прыдатак у песнях мілагучна, лаканічна, змястоўна даецца ацэнка характарыстыка асоб, а таксама з'яў і прадметаў навакольнай рэчаіснасці, выказваюцца суб'ектыўныя адносіны аўтара да зместу паэтычнага твора, да яго вобразаў і лірычных герояў: *Гаспадынечку-вутка*, *Варочайся хутка* (ВП, II, с. 114); *Ды выбраў ён сабе сваіцу-пяюху*, *Ды выбраў ён сабе скрыпачку-ігруху* (ВП, I, с. 268); *Жаба-квактуха на панаты ціснець*, *А муха-звінуха печку топіць* (МБД, с. 88); *А ваўчышча-кулачышча Ды кладзецца ў зелле* (ЖП, с. 512); *Ой, дзевачкі-лябёдачкі*, *Пойдзем разам дамовачкі* *З гэтай нівы-няволечкі* (ЖП, с. 87); *Была ў маткі адна дачка*, *Адна дачка-работначка* (Б, II, с. 98); *Няхай жа мой конік нагуляецца*, *А шэльма-жана навучаецца* (Б, II, с. 519); *Мяне маць прапіла На салодкім мяду Данілушку-купцу* (Б, II, с. 255).

Як відаць, простыя па структуры эпітэты-прыдаткі называюць якасці асоб, уласцівыя прадметаў, указваючы на род заняткаў персанажаў, адметныя рысы іх характараў, спецыфічныя ўменні. Часам якасць, названая такім відам тропы, узмацняецца эмацыянальна-ацэначным фармантам – памяншальна-ласкальным ці павелічальна-ўзмацняльным.

Асаблівую цікавасць уяўляюць сабой эпітэты-прыдаткі, структурнымі кампанентамі якіх з'яўляюцца ацэначныя суфіксы з памяншальна-ласкальным значэннем, паколькі менавіта суфікс з'яўляецца паказчыкам ацэначнасці, экспрэсіўнасці. Прычым характар экспрэсіі (пазітыўная яна ці негатыўная) вынікае толькі з шырокага кантэксту. Так, напрыклад, у баладных песнях з напружаным сюжэтам, у якіх расказваецца, як дачка пасля выхаду замуж атрымлівае наказ не з'яўляцца да бацькоў тры гады, як маці адпраўляе сына ў вялікую дарогу, а нявестку – браць лён, як у рэкруты збіраюцца маладыя людзі і г.д., трагізм узмацняецца смерцю пэўных персанажаў. Такі змест песень вымагае моўных сродкаў, якія б адлюстроўвалі гранічнасць пачуццяў чалавека. Гэтымі сродкамі з'яўляюцца, на наш погляд, эпітэты-прыдаткі з памяншальна-ласкальным значэннем, якія выяўляюць у названых кантэкстах эмоцыі народа-творцы: *А як стаў жа казачэнька Да ножык тачыці*, *Яго жонка-галубачка* *Пачала прасіці* (Б, II, с. 480); – *Уж ты, ціхенькі Дунай*, *Калышы маіх дзяцей*, *Ты сырая маць-зямелька*, *Ты кармі маіх дзяцей* (Б, I, с. 307); *Мела ўдоўка-чарнаброўка*, *Мела яна два сыны...* *У пялёначкі спявівала*. *У Дунай-раку пуціла* (Б, I, с. 300–303).

Сістэма формаўтварэння ацэначных назоўнікаў-прыдаткаў з памяншальна-ласкальным значэннем у мове песень вызначаецца як багаццем фармантаў, так і разнастайнасцю ўтваральных асноў. Фактычны матэрыял сведчыць, што найбольш ужывальнымі з'яўляюцца суфіксы *-к-*, *-ок-/ак-/ік-*; *-аньк-/эньк-*; *ачк-/ечк-/очк-/ічк-*; *-чык-*; *-ульк-*; *-ушчык-*; *-урк-/юрк-*.

У параўнанні з літаратурнай мовай, дзе названыя фарманты далучаюцца да асноў адушаўлёных ці неадушаўлёных назоўнікаў, у мове народных песень яны далучаюцца да асноў простых і складаных прыметнікаў, да асноў дзеепрыметнікаў і дзеесловаў: *Адчыні*, *мотулька*, *фортачку*, *А вязём нявеху-гордачку*, *Раскаці*, *мамулька*, *трубачку*, *А вязём нявеху-любачку* (ЛБВ, с. 477); *Дзе ж мае каравайначкі*, *Каравайначкі-нядбайначкі?* (ВП, II, с. 130); *Жоначкі-белгаловачкі*, *Дзевачкі-чарнавачкі*, *Благаславіце* (ВП, II, с. 368); *Ты,*

ластаўка-белакрылка. Ні вей гнязда пры дарозе (Жн.п., с. 216); Блаха на загнеце бліны пяхэ, Бліны пяхэ, Пчолкі-гудачкі на стол цягаюць, на стол цягаюць, Кошкі-праварнушкі паядаюць, Паядаюць (ВП, с. 233); А за садамі, за вішнёвымі, Растуць красачкі-нешчыпаначкі (ПСВ, с. 33); Мамачка старэнькая, сястрыца маленькая. Братцы-пераспелачкі, Ходзяць да дзевачкі (ПСВ, с. 399).

Як відаць, эпітэты-прыдаткі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі разам з паяснёнымі назоўнікамі ўтвараюць семантыка-гукавы комплекс, часткі якога супастаўляюцца, параўноўваюцца ці атаясамліваюцца і вельмі часта рыфмуюцца: Паночку-галубочку, ой, Да выкаці віна бочку (Жн.п., с. 73); За гарэлую скарынку Адаём дзяўчынку-малінку (ЛБВ, с. 374); А сарочкі-белабочкі пайшлі танцаваці (ДФ, с. 300); Вы кумушкі-галубушкі, Падружкі мае, Куміцеся, любіцеся, Любіце й мяне (ВП, с. 190); А ваўчонок-скрыпачонок Ёй [вароне] прыпяваець (ДФ, с. 301); – Не хадзі ж ты, мая міла, каля тыну, Каб паповы шэры зозы не ўвідалі. Сараханчык-раздуманчык не парвалі (ЖП, с. 297).

Такія эпітэты каштоўныя сваёй экспрэсіўнасцю, лаканічнасцю і дакладнасцю характарыстыкі фальклорных вобразаў. Вядома, што прымета, пакладзеная ў аснову супастаўлення асобы са з'явай навакольнай рэчаіснасці ці з жывой істотай, становіцца дамінантай пры стварэнні новага вобраза [2]: Дзевачкі-галучачкі, Папытайце ў маёй донечкі, Чаго яна так плача (ВП, II, с. 444); Гаспадынька-журавінка, Скавародку ў печ, па яечкі ў клець (МБД, с. 179); Дзеванька-ягаданька, Напой майго каня (Жн.п., с. 227); Дзевачкі-пралесачкі, Ня йдзіце ў арэшачкі (ЖЦ, с. 114); Матушка-ластушка, дзіця радзіла (РП, с. 618).

Ілюстрацыйны матэрыял паказвае, што мета эпітэта-прыдатка не толькі назваць-ахарактарызаваць песенных персанажаў, але і выказаць да іх адносіны аўтара, выканаўцы або іншых персанажаў. Часам у мове беларускіх народных песень эпітэты-прыдаткі, у якасці якіх выступаюць назоўнікі з памяншальна-ласкальным значэннем, называюць адметныя рысы з'яў навакольнай рэчаіснасці, асоб ці тых рэчаў, што ім належаць: Каравайніцы-зладзейкі Пакралі цесцечка ў кішэнькі (ВП, II, с. 170); Жоначкі-белагаловачкі, Дзевачкі-чарнабрывачкі, Благаславіце (ВП, II, с. 368); Пайшла яна [дзевачка] каля рэчачкі Ды спаткала трох малойчыкаў, Трех малойчыкаў-рыбалоўнікаў (СММ, с. 17); Наша свашачка-багатырачка, Божа мой, багатырачка, Поле ехала не ўпылілася (ВП, IV, с. 294); – Ой, пчолка-звоначка, Чаго рана зазіне? (Жн.п., с. 375); Мая курка-залатарка Па садочку хадзіла (ЖП, с. 59); У нас сягоння ночачка-пералётачка: Пераляцела Божа рада цераз хатачку (ВП, II, с. 378); Надзень шубачку з сямі сабалёў, Надзень шапачку-баранавачку (МБД, с. 79); Да дзве свашачкі-пяюшкі, Да два музыкі-разачкі, Каб яны сталі, зайгралі, Каб дзве свашачкі запелі (СММ, с. 123).

Аналіз фактычнага фальклорна-песеннага матэрыялу сведчыць, што прыдатак у адносінах да паяснёнага слова займае постпазіцыю. Такім чынам, народ-творца, назваўшы спачатку прадмет гутаркі, а затым яго характэрную прымету іншым назоўнікам у ацэнчнай форме, збліжае словы па прынцыпе эмацыянальна-сэнсавай сугучнасці. Такое як бы «складанае слова-вобраз» забяспечвае мове песень мілагучнасць, экспрэсіўнасць, рытм, рыфму, а таксама глыбокі падтэкст: Багатыр дачкой набіваецца: «Хлопчыкі-зяцькі, бярыце дачку, Бярыце дачку – дам пасажачку: Дам цялушачку-рабушачку, Дам свіначку-перазімачку, Дам авечачку-пералетачку, дам курачку-сакатушачку, Дам дачушачку-шчабятуюшачку (ПНС, с. 180). Ампліфікацыя ацэнчаных эпітэтаў-прыдаткаў дэманструе чытачам і слухачам не толькі ба-

гацце пасагу дзяўчыны, якую аддаюць замуж, але і любоў бацькі да дачкі, захапленне ёю. Пра такую з'яву А.А. Патабня пісаў: «Адрозніваючы аб'ектыўную памяншальнасць ці павелічальнасць ад ласкальнасці і інш., у якой выражаюцца асабістыя адносіны гаворачага да рэчы, можна думаць, што ў апошнім выпадку настрой, які выразіўся ў ласкальнай форме імені рэчы (адносна суб'екта), распаўсюджваецца ў той ці іншай меры на яе якасці, якасці яе дзеянняў і іншыя рэчы, што знаходзяцца з ёй у сувязі. Гэта і ёсць даласаванне ва ўяўленні, «памяншальна-прыніжальнае пераходзіць на тое, што належыць асобе» [3].

Падагульняючы, адзначым, што функцыя эпітэтаў-прыдаткаў, выражаных назоўнікамі з памяншальна-ласкальным значэннем, у кантэксце беларускіх народных песень разнастайная. Характарызуючы персанажаў, яны выяўляюць адметныя іх рысы, уласцівасці, а таксама якасці тых прадметаў, якія ім належаць. Разам з тым, гэты троп дэманструе аўтарскае стаўленне да ідэйна-эмацыянальнага зместу песень, іх вобразаў.

ЛІТАРАТУРА

1. **Гілевіч, Н.С.** Паэтыка беларускай народнай лірыкі. Слова і вобраз. Паэтычныя сінтаксіс. Гукапіс і рыфма / Н.С. Гілевіч. – Мінск, 1976. – С. 13.
2. **Гаўрош, Н.В.** Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы / Н.В. Гаўрош. – Мінск, 1998. – С. 8.
3. **Потебня, А.А.** Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М., 1968. – Т. 3. – С. 74.

Умоўныя скарачэнні

- Б, I – Балады: у 2 кн. Кн. I / уклад. Л.М. Салавей. – Мінск, 1997.
Б, II – Балады: у 2 кн. Кн. II / уклад. Л.М. Салавей. – Мінск, 1978.
ВП – Веснавыя песні / склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей. – Мінск, 1979.
ВП, II – Вяселле. Песні: у 6 кн. Кн. II / склад. Л.А. Малаш. – Мінск, 1980.
ДФ – Дзіцячы фальклор / склад. Г.А. Барташэвіч. – Мінск, 1972.
ЖП – Жартоўныя песні / склад. І.К. Цішчанка. – Мінск, 1974.
Жн.п. – Жніўныя песні / уклад. А.С. Ліса. – Мінск, 1974.
ЛБВ – Лірыка беларускага вяселля / уклад. і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск, 1979.
МБД – Мой белы дзень: кн. пра фальклор і мову нашай Бацькаўшчыны / уклад. і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск, 1992.
ПНС – Песні народных свят і абрадаў / уклад. і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск, 1974.
ПСВ – Песні сямі вёсак / уклад. М.Я. Грынבלата. – Мінск, 1971.
СММ – Спадчына маёй маці / У.Б. Зянько. – Мінск, 1993.

S U M M A R Y

Epithets-appositions with diminutive and endearment suffixes are one of the productive tropes of folk poetry. The formation system of such nouns in the language of folk songs is characterized by a variety of fomiants and forming stems.

Поступила в редакцию 14.03.2007